

УДК 343.226:316

*О. В. Ковальова***ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В СІМ'Ї: ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПОГЛЯД СУСПІЛЬСТВА**

Діти – квіти життя... Проте не всі, на жаль, полюбляють квіти, а тим паче не всі знають, як правильно про них піклуватись та доглядати за ними. Що стосується квітів, то дорослі не нехтують можливістю спитати поради у фахівців про правила догляду за ними, про що не можна сказати, коли мова йде про дітей. На жаль, діти найчастіше страждають від неправильного догляду найближчих людей – батьків та інших членів сім'ї. Якщо фахівця з догляду за квітами можна знайти в кожному квітковому магазині, то фахівця у сфері догляду за дитиною знайти не так просто. Проте якщо завдатись такою метою, то можливо. Тоді постає інше питання: «А навіщо»? На жаль, населення нашої країни вважає не потрібним, а ще частіше – ганьбливим, залучати сторонніх людей до процесу піклування та виховання дитини. Часто від батьків, які лупцюють своїх дітей, не соромлячись таким чином «виховувати» дитину навіть прилюдно, можна почути, що це їх власна дитина і вони мають право виховувати її так, як вважають за необхідне. З'ясувати, чи так це насправді, до чого призводить таке «виховання», і є метою даної статті.

Наукові дослідження проблеми насильства в сім'ї, зокрема й застосування в сім'ї фізичного насильства до дітей з метою виховання, здійснювали такі науковці та практичні працівники, як А.Б. Блага, М.В. Євсюкова, Д.Г. Заброда, О.О. Лазаренко, К.Б. Левченко, О.Л. Приходько, Г.О. Христова та інші. Водночас деякі аспекти насильства в сім'ї в Україні ще недостатньо досліджені та потребують подальшої уваги як із боку науковців, так і практичних працівників органів влади, підприємств, установ та організацій всіх форм власності з метою вироблення дієвих правових та організаційних заходів для комплексного вирішення проблеми насильства в сім'ї в Україні.

Відповідно до Конституції [1] Україна є правовою державою, тобто права людини – вища цінність, їх повага й дотримання – обов'язок держави; забезпечення прав і свобод не сумісне з дискримінацією за будь-яким принципом, зокрема за віком; реалізація прав і свобод людини не повинна порушувати права і свободи інших осіб. У ст. 52 Конституції України зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

У правовій базі України визначення насильства представлено Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. Так, фізичне насильство в сім'ї визначається як «умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побиттів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі й гідності» (ст. 1). Таким чином, тілесні покарання, які застосовуються з виховною метою, підпадають під визначення фізичного насильства. Отже, побиття різкою, паском, ляпаси тощо є протизаконними.

Батьки мають рацію, коли кажуть про своє право на обрання форм і методів виховання дитини. Так, ч. 3 ст. 151 «Права батьків щодо виховання дитини» Сімейного кодексу України надає їм таке право, проте мало хто з батьків звертає увагу на повне її формулювання: «батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства» [2]. Що стосується «моральних засад суспільства» щодо можливості й доцільності застосування фізичного покарання з метою виховання дитини, можна ще подискутувати, проте з точки зору закону застосування фізичного покарання з будь-якою метою до дитини однозначно заборонене. Так, у ч. 7 ст. 150 «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини» Сімейного кодексу України зазначається, що «забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини» [2]. Водночас Сімейний кодекс не містить процесуальних норм, які давали б змогу застосовувати цю статтю.

Якщо у правовій державі існує певна заборона, то логічним вбачається і встановлення відповідальності за її порушення. Дійсно, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 164 «Підстави позбавлення батьківських прав» Сімейного кодексу України, ст. 1732 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), ст. 184 «Невиконання батьками обов'язків по вихованню дитини» КУпАП, ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» Кримінального кодексу України тощо за застосування до дитини фізичного покарання батьки залежно від розміру завданої шкоди та інших обставин можуть і повинні бути притягнені до того чи іншого виду відповідальності. Однак на практиці такі норми практично не працюють. Тут вступають у суперечність принцип захисту прав дитини та принцип невтручання у внутрішні приватні справи сім'ї, адже відповідно до ст. 32 Конституції України «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». На теперішній час, на жаль, лише найжорстокіші випадки фізичного насильства в сім'ї щодо дітей стають надбанням громадськості та потрапляють в коло уваги правоохоронних органів [3].

Щодо міжнародного законодавства в окресленій сфері, слід звернути увагу на те, що згідно з положеннями Конвенції ООН про права дитини, прийнятої в 1989 р. і ра-

тифікованої Україною в 1991 р., держави повинні вжити всіх необхідних заходів з метою «захисту дитини від усіх форм фізичного чи психологічного насильства, образи чи зловживання, відсутності турботи чи недбалого ставлення, грубого звернення чи експлуатації, включаючи сексуальне зловживання» з боку батьків, законного опікуна чи іншої особи, яка наглядає за дитиною [4].

Проте на сьогодні в Україні можна констатувати деяку декларативність національного й міжнародного законодавства, що забезпечує захист дітей від насильства. Так, одним із міжнародних нормативно-правових актів, який, зокрема, забезпечує захист дітей від застосування до них фізичного насильства, є Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження й покарання, прийнята в 1948 р. та ратифікована Україною. Ця Конвенція не обмежує визначення «катування» лише діями державних посадових осіб, а включає також дії, які були вчинені «за підбурюванням чи з мовчазної згоди державних посадових осіб, які виступають в офіційній якості» (п. 1 ст. 1) [5]. Якраз прикладом ситуації, коли за мовчазної згоди державних посадових осіб в Україні може бути порушена заборона на катування, є фізичне покарання дитини, за яке в нашій державі хоча й передбачена відповідальність, проте дана норма не реалізується на практиці, оскільки суспільство доволі позитивно сприймає фізичне покарання дитини як один із методів її виховання.

Досить цікавою є міжнародна практика щодо вирішення проблеми застосування батьками фізичного насильства до дітей із метою виховання. На наш погляд, доцільно звернути увагу на Справу А. проти Великобританії. Так, хлопець з Англії, який назвався А., з метою збереження анонімності, направив скаргу до Європейського суду в м. Страсбург. Він скаржився на те, що його вітчим постійно б'є його палкою. Вітчим був викликаний англійським судом, проте використав на свій захист аргумент «виправданого покарання» із загального права, отже, присяжні його виправдали. Під час розгляду справи в суді суддя дав присяжним таку настанову: «Якщо одна людина умисно й невинно б'є іншу людину та завдає їй тілесних ушкоджень, якими можна вважати синці та опухання, ця людина є винною в завданні тілесних ушкоджень. Що означає в цьому контексті слово «невинно»? Захист наводить абсолютно прийнятний аргумент, що так званий напад є просто заходом із виховання дитини з боку його батьків, у даному випадку вітчима, за умови помірності способу, інструменту та обсягу. Або, інакше кажучи, виправданим. Відповідач не повинен доводити, що це покарання було законним, це захист має довести, що воно було незаконним. Ця справа стосується не того, чи слід було карати дуже неслухняну дитину. Вона стосується того, чи були ці дії виправданими, і ви маєте це вирішити...»

У 1997 р. Європейська Комісія із прав людини одностайно дійшла висновку, що права А. були порушені. Комісія передала справу до Суду, який після засідання у вересні 1998 р. оприлюднив своє рішення, що покарання хлопця було «негуманним чи принизливим поводженням або покаранням» всупереч ст. 3 Європейської Конвенції і що законодавство Великобританії не забезпечило хлопцю належного захисту. Зокрема, Суд зазначив, що «обов'язок учасників відповідно до ст. 1 Конвенції полягає в забезпеченні для всіх людей в межах їх юрисдикції прав і свобод, визначених у Конвенції, що в сукупності зі ст. 3 вимагає від держав вживати заходи для того, щоб особи в межах їх юрисдикції не зазнавали тортур, негуманного чи принизливого ставлення або покарання, в тому числі з боку приватних осіб. Зокрема, діти та інші вразливі ка-

тегорії осіб потребують захисту з боку держави у формі ефективного запобігання таким порушенням тілесної недоторканості» [6, с. 160-161].

На сьогоднішній час англійські законодавці розподіляють тілесні покарання на «помірні тілесні покарання», які здійснюються в межах розумного покарання, та «знуцання». Так, у 2004 р. в Англії та Уельсі з'явився закон, за яким дозволені «помірні тілесні покарання». Проте якщо в дітей після фізичного покарання залишаються сліди на тілі, то батьки можуть бути притягнені до відповідальності [7].

Заслуговує на увагу досвід Швеції, в якій тілесні покарання дітей категорично заборонені з 1979 р., внаслідок чого за останнє 10-річчя не зареєстровано жодного летального випадку. Як ми вже зазначали, українське законодавство також однозначно забороняє застосування фізичної сили до дитини з метою виховання, проте практика реалізації вищезазначених норм не є достатньо ефективною і потребує покращення.

Слід пам'ятати, що в результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, адже насильство породжує насильство.

Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами чи свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя, у свої власні сім'ї. Людина, що зростала в обстановці, де панувало насильство, схильна до вирішення конфліктів з іншими дітьми, дорослими або ж власних внутрішніх конфліктів насильницьким шляхом [6, с. 100]. Отже, така сім'я виховує для суспільства потенційного агресора чи жертву.

Для батьків, у свою чергу, це небезпечно втратою психологічного контакту з дитиною, яка після досягнення нею підліткового віку стане «некерованою», а вже звичний для батьків метод виховання не буде призводити до слухняності, а навпаки, буде зустрічати опір у різних його проявах, розпочинаючи з утеч із дому та закінчуючи застосуванням насильства у відповідь. Дитина, яка зазнала насильства, отримує травматичний досвід, який супроводжується травматичними переживаннями, відтворюється у формі неадекватних поведінкових реакцій. Для дитини важливими є довіра до батьків, почуття захищеності в сім'ї. Вони втрачаються під час застосування насильства. Наслідки жорстокого поводження з дітьми описані в науковій та педагогічній літературі [8]. Слід зазначити, що ставлення української народної педагогіки до виховання дитини за допомогою фізичних покарань відображено, передусім, у прислів'ях: «Хто б'є дитину, той не виховує добру людину», «Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями» тощо.

Результати досліджень свідчать, що дитина відтворює в майбутньому модель поведінки, яку вона спостерігала з дитинства. Фізичне насильство потім стає нормою життя. Крім цього, у частини дітей, до яких застосовувалися тілесні покарання, за спостереженнями практикуючих психологів, формується занижена самооцінка, невіра в себе, неактивна життєва позиція. Або інший варіант – підвищений рівень агресії, перш за все щодо слабших [3].

Залежно від віку дитини, її поведінки та особливостей характеру батьки можуть застосовувати різноманітні методи виховання. Вибір застосовуваних батьками методів багато в чому залежить від того, якими методами виховували самих батьків, який рівень їх педагогічних і психологічних знань тощо. Велику роль у розповсюдженні жорстокості щодо дітей відіграє необізнаність батьків щодо того, які заходи впливу

неприпустимі щодо дитини. Є досить багато дорослих, які не розуміють, що не кожне покарання йде дитині на користь, що застосування фізичного покарання свідчить про нездатність батьків донести свою думку до дитини словами. Не менш значущим фактором є й низький рівень правової культури населення, недостатня обізнаність у нормах щодо охорони прав дитини та відповідальності осіб, які їх порушують. У більшості випадків людина, яка застосовує тілесні покарання, не усвідомлює згубних наслідків такого поводження, вважаючи що її дії, викликані добрими намірами, є легітимними та виправданими.

Отже, на наш погляд, в Україні насамперед необхідно організувати роз'яснювальну роботу з метою зміни суспільних стереотипів щодо проблеми насильства в сім'ї, зокрема застосування фізичного насильства до дітей. Адже незважаючи на те, що законодавець наділяє всіх батьків однаковими правами й обов'язками щодо виховання дітей, у кожній сім'ї виховний процес протікає по-різному і залежить від багатьох складових морального та правового характеру: від рівня освіти та культури батьків, від їх досвіду, від матеріального стану сім'ї, від розподілу обов'язків у сім'ї між батьками щодо виховання дітей та турботи про них тощо. Слід донести до суспільства, що виховання дітей у сім'ї – це дуже складний процес, знання та навички щодо виховання дитини необхідно набувати і вдосконалювати; що немає нічого соромного в тому, щоб звертатись до фахівців із цього приводу. Можна погодись із З.В. Ромовською, яка вважає, що побиття як протиправна поведінка згодом поступиться іншим, більш гуманним методам виховного впливу. Для цього потрібен час, велика просвітницька робота серед батьків, істотні соціально-економічні зміни, які унеможливили б використання дітей як об'єктів психологічної розрядки [9, с. 299].

Держава повинна організовувати й фінансувати інформаційні кампанії та просвітницькі програми для молоді з аналізом згубних наслідків насильства в сім'ї для їх особистого життя. У межах таких програм слід передбачити правову підготовку до сімейного життя осіб, які беруть шлюб, а також осіб, в яких народилися діти. Так, необхідно передбачити такий механізм, завдяки якому кожне молоде подружжя було б ознайомлене із правами й обов'язками не лише як подружжя, а й як майбутніх батьків.

Крім того, доцільно організовувати безкоштовні консультації сімейної психотерапії для пар, які усвідомлюють згубність насильницького способу вирішення конфліктів із дітьми та прагнуть навчитися конструктивно вирішувати суперечки, які виникають. Адже більшість батьків застосовують фізичне покарання з метою виховання дитини лише тому, що не знають інших методів виховання, а також тому, що їх самих саме так виховували.

Особливу увагу слід приділити формуванню неприйняття будь-яких форм насильства над дітьми, особливо тілесних покарань, у правоохоронців та соціальних працівників. Адже людина, яка застосовує тілесні покарання до власних дітей, не стане належним чином реагувати на порушення іншими особами заборони фізичного покарання дитини.

Наприкінці хотілось би підкреслити, що під час вирішення проблеми застосування батьками фізичних покарань із метою виховання дітей завжди необхідно пам'ятати, що попередження насильства в сім'ї щодо дітей є основою профілактики вчинення ними в майбутньому правопорушень, зокрема насильства у власній сім'ї.

Література

1. Конституція України : прийнята 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України. Коментар основних положень / упоряд. М.І. Хавронюк. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
3. Левченко К.Б. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umdpl.info/index.php?id=1225559536>.
4. Конвенция ООН прав ребенка // Международные акты о правах человека : сб. документов. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – С. 242–257.
5. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания // Международные акты о правах человека : сб. документов. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – С. 180–190.
6. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї : метод. посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / за заг. ред. С.О. Павлиш, Г.О. Христової. – К. : ПРООН в Україні, 2010. – 179 с.
7. Приходько О. Покарання за... покарання (за матеріалами зарубіжної преси) // Дзеркало тижня. – 2004. – № 49 (524).
8. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми. – К. : Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
9. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар. – К., 2003. – 532 с.

Анотація

Ковальова О. В. Застосування фізичного насильства у процесі виховання дітей в сім'ї: огляд законодавства та погляд суспільства. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу положень міжнародного, зарубіжного та національного законодавства щодо застосування до дітей в сім'ї фізичного насильства у процесі виховання. Крім законодавства з окресленої тематики у статті досліджуються суспільні стереотипи, причини та наслідки жорстокого поводження з дітьми, зокрема застосування до них тілесних покарань із метою виховання. У статті запропоновано певні шляхи вдосконалення національного законодавства та зміни соціальних стереотипів щодо застосування фізичного насильства до дітей у сім'ї.

Ключові слова: діти, фізичне насильство, насильство в сім'ї, методи виховання, національне законодавство, міжнародне законодавство, закордонний досвід, суспільні стереотипи, роз'яснювальна робота.

Аннотация

Ковалева Е. В. Применение физического насилия в процессе воспитания детей в семье: обзор законодательства и мнение общества. – Статья.

Статья посвящена анализу положений международного, зарубежного и национального законодательства относительно применения к детям в семье физического насилия. Кроме законодательства по обозначенной тематике в статье исследуются общественные стереотипы, причины и последствия жестокого обращения с детьми, в частности применения к ним телесных наказаний с целью воспитания. В статье предложены определенные пути совершенствования национального законодательства и изменения социальных стереотипов относительно применения физического насилия к детям в семье.

Ключевые слова: дети, физическое насилие, методы воспитания, насилие в семье, национальное законодательство, международное законодательство, зарубежный опыт, общественные стереотипы, разъяснительная работа.

Summary

Kovaleva E. V. Application of physical violence in the process of education of children in the family: a review of legislation and opinion of society. – Article.

The article analyzes the provisions of international, foreign and national legislation on the use of children in the family of physical violence. In addition to legislation outlined in the subject article investigates social stereotypes, causes and consequences of child abuse, including the use of corporal punishment to them for the purpose of education. The article suggested some ways to improve national legislation and changing social attitudes on the use of physical violence of children in the family.

Key words: children, physical violence, methods of education, domestic violence, national law, international law, international experience, social stereotypes, outreach.